

Träsken

Buskarna och trädgrenarna stötte nu hela tiden mot bilens tak och vi rörde oss i en grön halvsjymning. Det var som att färdas genom en underjordisk gång av lövverk. Men det handlade inte om något äventyr. Den här vägen som naturen nu tagit tillbaka går till Nganwa, och vi känner den väl. Allra längst bort är det som Ignace Rukiramacumu bor, på kullens sluttning. Och där är han ju! Det är Ignace vi har framför oss. Där traskar han barfota i ett par lustiga vadlånga byxor bakom en ung kvinna som kliver på med långa steg. Det verkar som om han skäller på henne utan att låta sig blidkas av den helt förtjusande gula turbanen som hon har på huvudet. Det är överraskande att stöta på honom här, för han borde vara upptagen med att hugga sten några kilometer bort, i ett arbetsläger. Han bär ett bylte på huvudet. När han hör bilmotorn vänder han sig om och flinar. Det torra ansiktet är fårat av åren, men har inte förändrats sedan förra gången vi sågs. Än mer förvånande är det att se att han har kvar sin rävsluga blick och sitt sardoniska ansiktsuttryck.

Han berättar att han just i dag återvänder hem från tre års arbets- och omskolningsläger, också kallat samhällstjänst, där

han har rensat vägrenar, krossat sten och ätit bönor utan sås ur skålar av bleck. 1994, vid tiden för dödandet, var han sextiotvå år gammal, så hans kumpaner lät honom slippa delta i expeditionerna i våtmarkerna som var alltför krävande för hans klena ben. Detta hindrade honom inte från att ge sig ut och tjuvjaga tutsier, tvärtom. På kvällarna, när det vanvettiga dödandet verkade ha lagt sig för dagen, kunde man se honom gå ned till papyrussnären beväpnad med en pilbåge som han förut brukat jaga sjöfågel med.

Vid återkomsten från exilen i Kivu fängslades han tillsammans med gänget från Kibungo, men var den förste som släpptes ut från Rilimafängelset tack vare ett presidentdekret som gav äldre fångar amnesti. Han återvände hem utan någon fällande dom. Men hans hutlösa oärlighet vid *gaçaça*-rättegångarna tio år senare gjorde att han dömdes till samhällstjänst, som han alltså nyligen vid drygt åttioett års ålder har avslutat, och man anar med vilken bitter harm.

Den unga kvinnan som han hela tiden grälar med medan vi utväxlar nyheter är inte hans dotter utan hans hustru, Jeanne. På återvägen har han än en gång hämtat henne i en närbelägen *moudougoudou* dit hon tagit sin tillflykt. Vi får veta att han tar henne med sig eftersom han hört en massa skvaller om henne i lägret. Grålet tar fart igen och skriken och de ömsesidiga hoten om stryk går inte att hejda. Ignace ber mig gå emellan som medlare. Jeanne granskar mig grundligt och accepterar. Jag har några flaskor Primusöl i bakluckan, nu kommer de väl till pass.

Ignaces hus, en stor byggnad med beigefärgat tegeltak, påminner trots sprickor i väggarna och andra synliga skavanker som uppstått under hans fängelseperioder om ett svunnet väl-

stånd. Han var en gång en oförtröttlig odlare med ryggen böjd över den jord där han första hustru slet ut sig och en verklig nytänkare som skapade sitt välstånd genom att odla kaffe.

Vi bär ut några bänkar och ställer dem i skuggan under *umunzenze*-trädet vida, blommande grenverk. Saken visar sig i grunden vara enkel. Fångenskapen tvingade Ignace att lämna över sin bästa jord till dottrarna i första äktenskapet. Jeanne fick ingenting vid överlåtelsen, förutom gliringar och hot från dottrarna som bor alldeles i närheten och som kastar sina blickar på huset. Hon, som vandrat genom hela landet med sina båda barn, förförd av tanken på en välbärgad änkeman och en stor bördig jordlott, finner sig plötsligt vara helt ensam. Hon är rädd för att bli lurad. Hon tar sin tillflykt till *moudougoudoun*, hos en god vän som erbjuder henne gästfrihet och mer därtill. Det bultar i hennes blod. Hon visste inte hur länge man skulle hålla kvar hennes man i lägret, hävdar hon. Ignace knorrar och är spydig. Han är elak, han kräver villkorlös kapitulation. Hon är envis, hon begär garantier om marken för framtiden. Det kommer att bli en långvarig palaver.

På långt avstånd hörs ett ihållande gläfsande från ett djur, alltför gutturalt för att komma från en hund eller en serval som man ibland kan stöta på. Ända sedan vi kom fram har det gett ifrån sig samma enformiga ljud, som hade det alltid funnits där. Ljudet kommer nerifrån dalen. Ett skadat djur som har fastnat i dyn? Ett spökdjur från djupen som hemsöker träskan?

I en tidigare bok skrev jag så här om Ignaces hus: »Uppfört på en kam på Nganwakullen som höjer sig vid Akanyarufloeden ligger det högst upp på den starkt sluttande egendomen, varifrån man har en av de mest vidunderliga utsikterna i hela regi-

onen.« Inget av detta har förändrats. Ingen annanstans har man en sådan utsikt över träskan, vare sig från den kuperade nedre delen av Engleberts jordlott, från Cyugaroskogens höjder eller från bergsvägen intill Pancraces gård är anblicken av träskan lika fascinerande som här.

Vid kanten av fältet växer buskar överströdda med gula blommor som täcker den röda jordens slingrande sprickor. Så vidtar en ljusgrön bananodling och de celadongröna palmerna, omgivna av torveldar. Längre bort breder det ändlösa träsket ut sig längs Akanyaruflo den, vars nästan orörliga lopp man mer anar än ser. Det är ett hav av lövverk ända bort till de första bergiga utlöparna som förlorar sig i diset vid horisonten. Papyrusens buteljgröna böljande massor dominerar, fläckade av ljusa vassruggar och av vattenytornas silverblänk där solen reflekteras, särskilt på morgonen då den kastar sina glittrande strålar. Så här dags förblindar den med sin tryckande värme. Senare, när den är på väg att försvinna under horisonten, kommer den att gjuta ett orangegult ljus över träsklandskapet och till sist svepa in det i ett sällsamt, rosa sken.

Innan jag hade sett träskmarkerna kunde jag omöjligt föreställa mig människojakten som Jeanette Ayinkamiye och Francine Niyitegeka berättade om eller, snarare, förstå att den kunnat pågå i så många veckor. När jag sett dem fick jag svårt att slita mig därifrån, jag återvände gång på gång med samma fascinerade blick i stunder av tvivel och avsky.

Det var Ignace som en gång sa när vi talade om träskan: »Liken ruttade så fort att man inte kände igen dem man själv hade jagat upp. Vid nästan varje steg stötte man på döda, och ändå tänkte man aldrig tanken att man själv eller någon kam-

rat kunde dö. Döden blev på en gång både vanlig och överklig, jag menar att den gjorde oss likgiltiga. Sanningen om folkmodet vet bara mördarna, men de fuskar och döljer den, och så de döda, som har tagit den med sig.«

Från planen framför huset hör man, utöver gläfsandet nerifrån träskan, hägrarnas hessa skall, de gälla skriken från svävande vita gamar, ibisfåglarnas skrattsalvor och en konsert av mer obestämda läten, kanske från papegojor, kanske från de små dvärgmarkattorna som sägs leva här i stora svärmar. När man närmar sig det dyiga vattnet överröstas ropen av oväsandet från skrånande grodor och ägretthägrar, av ett surrande och brummande. Med lite tur kan man få se en flock vårtsvin klafsa omkring vid en göl. Mer sällan huvudet på en sumpbock som simmar i det grumliga vattnet. Vita näckrosblommor låter sig vaggas av strömmen. Rosa orkidéer kantar vassruggarna. Där i dyn vilar Berthes och Claudines familjer, Francines baby, Innocents föräldrar och syster, Jeanettes mamma och Angéliques föräldrar, Jean-Baptistes hustru och son, Édiths föräldrar och svärföräldrar ... Tusentals kroppar har sjunkit ned i träskan runt Akanyaru och Akagera, nu förvandlade till horder av spöken som söker sig upp över kullarna för att hemsöka de levande.

Nitton år har gått: när man är nitton år är man en ung människa. Jag känner många som har vuxit upp i sällskap med gengångarna. Var och en har på sitt eget vis handskats med denna historia som blivit deras. Jag har träffat många av dem för att skriva den här boken, barn till överlevande och till förövare som i sin tur har förekommit i mina tidigare böcker. Alla känner de träskan som syns redan från den långa bron vid gränsen

till Nyamatadistriktet. Alla känner de dess ödesdigra hemligheter.

En enda av dem har tagit sig för att gå ned till stranden för att på nära håll kunna se på det brunaktiga stillastående vattnet och skaffa sig en bild av det som han hört berättas om sedan barndomen. Han heter Jean-Pierre Habimana. Han är en av sönerna till Alphonse Hitiyaremye, kompis till Ignace och en av mördarna i gänget som jag intervjuade i *Une saison de machettes*, min bok om förövarna. Jean-Pierre är en trevlig grabb, han bor på en av Akageras bergssluttningar, i Nyamabuye. Han är snart klar med sin skräddarutbildning i en verkstad nära Kabukubamarknaden. Här följer i korta ordalag en skildring av hans – som han själv uttrycker det – »pinsamma barndom«.

JEAN-PIERRE HABIMANA

Nitton år

Son till Alphonse Hitiyaremye, före detta fånge, hutu

Jag var en liten kille på sju år när jag började skolan. Det var inte ofarligt. Jag måste springa hela vägen utan att stanna för man pekade finger åt mig. Ibland hörde jag hur de ropade: »Den där, han är en mördarunge. Hans far, det vet vi nog, han svängde sin machete tills han inte orkade mer. Han har dödat i blodet«, men jag fick inte vända mig om. Andra gånger mötte jag barn som var mindre än jag och som spottade på mig, jag fick lov att gömma mig bakom buskarna. Många vuxna drev på sina barn för att de skulle mobba oss. Jag var rädd, det säger sig självt. När vi sparkade boll på skolgården kunde jag bli attackerad från två håll av barn till överlevande. På grund av min far, vad annars? Alla visste om att han satt i fängelse. Jag teg, jag visste att det var bäst att vänta tills pappa kom tillbaka innan jag gav igen. Tutsiernas skällsord haglade. De kastade sten på mig. Det varade i ett par, tre år, sedan blev det plötsligt lugnt. Myndigheterna hade hutat åt dem: de skulle vänta på *gaçaca*-rättegångarna, de skulle sluta upp med att straffa oss på egen hand. I skolan var våndan över, lärarna visade sig vara mycket vaksamma.

Det var en barndom full av oro och ängslan. Jag hörde gran-

narna berätta om kriget, och om flykten till Kongo. Jag hörde också högljudda gräl på krogen. Hos oss sköljer ölet bort olusten efter allt dåligt som man varit med om. När de som dricker fyllnar till känner de sig påhoppade av den andra folkgruppen, de blir högljudda, inte sällan blir det bråk. Barnen hukar i hörnen och suger åt sig vartenda ord. Ändå förblir allt lika obegripligt för dem.

Jag för min del vågade ställa en och annan fråga till min bror. De vuxnas tillrättavisningar var det lugnast att undvika. Min bror sa att han inget visste. Jag frågade mamma varför pappa måste stanna så länge i fängelset i stället för att ta sin plats som far i huset som så många andra. Hon undvek att svara. Hon slingrade sig med sina olika förklaringar. Jag tror att hon var rädd för att vi skulle reagera för starkt. Det är inte lätt att uppfostra barn utan styrkan hos en pappa.

Kompisarna på vår kulle visste inte mer än jag, och det som de berättade gick inte att tro på. I själva verket var det i skolan som jag fick veta historien om dödandet. Lärarna förklarade folkmordet för oss. De följde ett program som hade utarbetats av myndigheterna. De gav tydliga svar på elevernas frågor och de visade ingen otålighet. De sa att hutuerna hade decimerat tutsierna på grund av landets olycksaliga ledning. Men de sa inte vad de själva tyckte om det som våra föräldrar gjorde.

Naturligtvis berörde ingen av oss elever sin familjesituation. Helt förbjudet att tala om sin pappa eller om pappan till en kamrat. Jag har besökt minnesmuseerna med min klass. Jag har varit där flera gånger. Jag har hört berättas om jakten i papyrussnåren i träskan, jag ville komma dit och se var tutsierna hade gömt sig under så lång tid. Jag följde efter folk som vall-

färdade ned till träskan. Jag höll mig tyst och stilla för att kunna lyssna när de berättade om sina minnen. Det var oerhört att stå och se på träskan och föreställa sig hur det hade varit: mördarnas sång under klappjakten, de blodiga machetehuggen, hålen i gyttjan där folk gömde sig under papyrusen.

Det var annorlunda hos våra grannar. Jag visste att de kände väl till mördarnas ondska. Hur skulle de kunna undgå att göra det? Men om jag frågade dem, vek de undan. Inte mamma. Som jag sa förut, så visade hon sig först besvärad, hon framhöll regeringens dåliga politik, hon upprepade att mördarna hade känt sig tvingade. En dag vågade hon ändå säga sanningen. Det var året då jag fyllde tolv. Hon berättade om hur pappa hade dödat tutsier från kullarna tillsammans med sina kamrater. Hon förteg ingenting om blodet på machetebladen. Hon förklarade att före dödandet liknade pappa inte alls en mördare: han var jovialisk, vänlig mot de tutsier som han hade att göra med och den förste att ställa upp när det var dags att hjälpas åt på fälten. Hon beskrev hur välbärgade de var, hur de levde ett gott liv utan några bekymmer med grannarna. Och varför han på dödandets första dag hade gått och ställt sig längst fram i ledet.

Vad jag förstod av allt detta? I själva verket hade pappa en bördig jordlott, och han var välbeställd också tack vare sin affärsverksamhet. Hans välstånd gav honom inflytande. Man visste också att han var adoptivson till områdets adjutant. I grannarnas ögon var det en stor sak. De båda gick omkring i Nyamabuye med stolta steg. När dödandet började var det hos adjutanten allt hade förberetts. Det var otänkbart för folk att ledaren skulle ge sig iväg i täten mot träskan utan att vara åt-

följd av sin adoptivson. De mest välbeställda bönderna måste föregå med gott exempel och visa vad som skulle göras. Kort sagt, hans ställning hade hindrat honom från att smyga sig undan längst bak under expeditionerna.

Medan hon berättade tog min mamma ofta chansen att visa att hon var arg på pappa. Det var inte utan att hon anklagade honom för att vara orsaken till våra bekymmer, även om hon tricksade med orden. Hon berättade att milisen varje morgon kom hem till männen för att kolla att de deltog i expeditionerna som de skulle. Det var först när rättegångarna började närma sig som hon lät bli att förebrå honom så strängt. Det kan man förstå. Jag brukade åka till fängelset i Rilima en gång varje månad. Det tog fem timmar dit på cykel, och trängseln gjorde att samtalen med pappa bara varade i fem minuter. Vi växlade några förlägna ord och berättade lite om vad som hänt sedan sist. Fångarnas rosafärgade overaller gjorde mig ledsen. Vi barn brukade säga till varandra att de höll kvar våra pappor där borta för att hämnas. Vi viskade. Vi klagade över deras orättvisa fängelsestraff. Mamma bestämde sig för att ge oss en uppsträckning, trots att vi var små. Hon sa att det inte var någon orättvisa som höll pappa kvar innanför de höga murarna, att han hade doppat sin machete i blod. Hon berättade till och med att hon hade försökt tränga sig emellan för att få pappa att låta bli att följa med på expeditionerna, men att hon hade misslyckats eftersom han var stark och väldigt upphetsad av allt folket.

Jag heter Jean-Pierre Habimana. Ålder: nitton år. Min pappa heter Alphonse. Han har två jordlotter i Nyamabuye. Min mamma heter Consolée. Bonde också hon till yrket, hon stöt-

tar sin man utan att svikta. Vi är fyra syskon, tre bröder och en syster. Mitt namn betyder »Gudsoffer«. Jag är troende, övertygad katolik. Jag älskar Gud. Jag har varit korgosse, jag tycker om att assistera prästerna vid mässan. I mitt allra innersta tänker jag att Gud nog hade glömt bort Rwanda, hur ska man annars förklara att Han lät detta hända? Men det är genom Hans nåd som dödandet inte ledde till totalt utplånande. Tack vare Honom fanns det tutsier som trots allt undkom helvetet i träsket, och hutuer blev förlåtna och kunde ödmjukt återvända till sina jordlotter och ta upp hackan igen. Jag tror att Gud räddade dem för att Hans barn ska vittna om Hans makt att frälsa. Det gör min tro på Honom ännu starkare.

Vad jag minns från året då folkmordet skedde? Ingenting, jag var för liten. Vi flydde till Kongo. Eftersom jag har hört så många tala illa om den tiden, så har jag bara dåliga intryck kvar därifrån. Jag tror att i Kongo var vi rädda för kriget. Vi bodde i tält, runt omkring var det svarta lavaklippor. Folk trängdes i lägret, man stod i kö och väntade på säckarna med spannmål. Man sjöng. Det är ett tydligt minne jag har: folk sjöng hela tiden i lägret. De hade ingen jord att gräva i och då bildade de köer. Jag minns exakt återresan till Bugesera på lastbilar som var så långa att man inte trodde sådana fanns. Det var 1997, jag hade aldrig åkt med ett motorfordon, inte ens blivit skjutsad på cykel. Vi stannade någonstans på en väg och så förklarade man för mig att detta var vår kulle.

Jag växte upp i Nyamabuye. Som jag berättade förut så sprang jag till skolan för att klara mig undan barnens elakheter. På lektionerna kändes det bra, lärarna gillade mig, jag var väl-

digt bra i matte. Alla visste att jag löste mattetalen som ingen-ting. Det flöt på, helt enkelt, att plugga passade mig perfekt. Sport: jag valde basket eftersom det var så många som ville spela fotboll, och det gick bra för mig trots att jag inte är så lång. De sa att jag var orädd och duktig på att dribbla.

Min pappas fängelsestraff kom att stå i vägen för min skolgång. Vi var fattiga och jag blev tagen ur skolan tre gånger. I ettan blev jag avstängd. I femman blev jag tvungen att sluta i väntan på stödet till terminsavgiften; det kom aldrig. I sexan måste jag också sluta, och den gången fick jag börja lära mig till timmerman i en yrkesskola. Jag föredrog byggnad framför jordbruk eftersom det lockar mer att vara med och utveckla landet. Jag fullföljde utbildningen och avslutade kursen. Sedan övergav jag de planerna. Jag valde sömnad i stället, som min syster. Hon som skär till plagg i den gula butiken på huvudgatan i Nyamata. En skräddare som heter Alexis tog emot mig som lärling. Han säger att han är nöjd med mig. Jag har ett år kvar tills jag är färdigutbildad. Jag jobbar på marknaden i Kabukuba, inte långt från Nyamata. Jag tycker om att klippa i tyger. Det här nya yrket är inte lika ansträngande som byggnadsarbetet. Jag behöver hitta en hjälporganisation som ger mig pengar till att köpa en symaskin. Det ska vara en specialmaskin som man kan sy blommor och andra motiv med, för att dekorera damernas klänningar. Det finns inte många sådana i Bugesera, så det är en riktig investering.

Vi är nio unga skräddare i verkstaden, vi är ett kooperativ. Fem är barn till överlevande och fyra är hutuer. Vi kommer bra överens och hjälper varandra vid våra symaskiner; där vi bor delar vi på sysslorna. Vi turas om att laga mat åt alla och delar

på kostnaderna. Vi tittar på filmer på video. Den som är fena på internet passar på att lära de andra när det blir tillfälle, de som är duktiga på datorer delar med sig av sina kunskaper. Vi pratar aldrig om folkmordet. Ibland kan en missnöjd kund bli arg och slänga ur sig elakheter, hota och påminna om folkmordstiderna. Vi svarar inte.

Hur som helst så nämner jag aldrig dödandet när jag är med kamrater från den andra folkgruppen. Vi pratar inte om våra föräldrar. Ännu har jag aldrig satt mig ned bredvid sonen till en överlevande och pratat med honom om den fruktansvärda tiden eller frågat honom om hans problem. Vi hutuer har blivit fattiga, och vi har fått stå ut med elakheter. Men vi har alltid haft föräldrar som tagit hand om oss. Förnedringen mildras med tiden. Innan vi är gamla kommer vi att vara som alla andra. Räddade barn har inga föräldrar till skydd när de växer upp. De får inga råd när de behöver stöd. De får redan som små kämpa mot svårigheter som annars möter en först när man är vuxen. Utöver sina trauman måste de uthärda att vara övergivna. Det är verkligen inga lätta saker.

Jag känner mig som en hutu. I Kabukuba där jag är en främling kan jag inte säkert se på ett ansikte vem som är hutu och vem som är tutsi. Jag skulle gärna gifta mig med en tutsiflicka, fast jag undrar om det går att hitta någon i det torra Bugesera som skulle vilja ha mig. Jag vet att tutsiflickorna är både vackra och finlemmade och gladlynta. De är inte högfärdiga som de var förr i tiden. Etnicitet är inget jag är rädd för. I många afrikanska länder lever människorna med den etnicitet de föddes till utan problem. I Rwanda orsakar den olycka, den försvårar sam-